

УДК 316.472.47 : 332.12

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КАПІТАЛ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ВПЛИВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК І ЯКІСТЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

ВОЛОДИМИР ЯНИШІВСЬКИЙ,*аспірант, Рада з вивчення продуктивних сил України НАН України, м. Київ*

На основі розрахунку інтегральних індексів дано оцінку організаційного капіталу регіонів України. Проведено групування регіонів за рівнем розвитку організаційного капіталу. Здійснено оцінку впливу організаційного капіталу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіонів, яка виявила досить високий рівень цього впливу.

Ключові слова: організаційний капітал, інтелектуальний капітал, регіон, соціально-економічний розвиток, якість життя.

Постановка проблеми. Інтелектуальний капітал стає вирішальним фактором розвитку в умовах переходу суспільства до інформаційної економіки, витісняючи на другорядні позиції природні чи матеріально-речові ресурси. В інформаційній економіці виробництво й використання знань стає провідним чинником економічного розвитку та якості життя населення, а всі сектори економіки стають наукомісткими.

Найвищою формою розвитку й функціонування інтелектуального капіталу можна вважати організаційний капітал, оскільки він включає знання та інформацію, які не прив'язані до конкретних людей, а стають надбанням підприємства, регіону, країни. Організаційний капітал є однією зі складових інтелектуального капіталу (поряд із людським і соціальним капіталом), яка охоплює інституціоналізовані знання та інформацію.

Для управління організаційним капіталом на регіональному рівні виникає необхідність оцінки організаційного капіталу регіонів і його впливу на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіонів.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичні основи організаційного капіталу різною мірою досліджували вчені, що займалися вивченням інтелектуального капіталу. Серед них такі відомі іноземні вчені, як Г. Беккер, Д. Белл, П. Дракер, Л. Едвінссон, І. Роос, М. Кастельс, Р. Райх, Т. Сакайя, Т. Стюарт, М. Мелоун, М. Армстронг, П. Пільцер, О. Тоффлер, Л. Туроу, С. Гантінгтон, Т. Шульц, Ф. Фукуяма, Л. Абалкін та ін. Значний внесок у розробку методологічних засад інтелектуального капіталу зробили такі українські вчені, як О. Ю. Амосов, В. К. Врублевський, В. М. Геєць, О. А. Грішнова, М. І. Долішній, А. М. Колот, В. І. Куценко, Е. М. Лібанова, В. М. Новіков, О. Ф. Новікова, В. В. Онікієнко, П. М. Цибульов, А. А. Чухно. Теоретичні засади управління інтелектуальним капіталом та його організаційною складовою досліджували

О. Б. Бутнік-Сіверський, О. Л. Гапоненко, В. Гойло, В. С. Пономаренко та інші.

Проте регіональні аспекти формування й функціонування організаційного капіталу досліджені недостатньо. Оцінка організаційного капіталу регіонів України з урахуванням усіх його складових поки що не проводилась. Також недостатньо досліджений його вплив на соціально-економічний розвиток та якість життя населення регіонів України.

Мета статті - оцінка організаційного капіталу регіонів України та його впливу на соціально-економічний розвиток і якість життя населення регіонів.

Виклад основного матеріалу. Організаційний капітал охоплює такі важливі фактори виробництва в постіндустріальній економіці, як наукові розробки, винаходи, промислові зразки, залучення нових технологій, патенти, ліцензії, торговельні марки. Для характеристики сучасного стану організаційного капіталу у світі слід навести деякі дані. Так, за прогнозами експертів, річний обсяг ринку високотехнологічної продукції й послуг виросте в найближчі 15 років з 2,9 до 10-12 трлн дол. США [5]. Річний обсяг світової торгівлі патентами і ліцензіями досяг у 2004 р. 500 млрд дол. і зростає щороку на 12 %. На сьогодні у світі зареєстровано понад 25 млн товарних знаків [1].

У розвинених країнах, де частка інноваційних підприємств досягає 70 %, виробництво наукомісткої продукції забезпечує до 80-90 % приросту ВВП [2, с. 120]. Там значну роль в інноваційній діяльності відіграє малий бізнес, який уже став надійною опорою інноваційного розвитку. Поширеною стала практика кредитування під заставу торгової марки, що свідчить про загальне визнання цінності об'єктів інтелектуальної власності.

Для характеристики організаційного капіталу України необхідно використати показники науково-технічної інфраструктури. Кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, в Україні після 1995 р. змінювалась несуттєво. У 1995 р. їх було 1453,

№ 1 (101) січень-лютий 2010 р.

у 2005 р. - 1510, у 2008 р. - 1378. Отже, залишається потужна мережа науково-дослідних установ, здатна забезпечити потреби держави. Однак більш важливим є якісний стан науково-дослідних установ, який у багатьох випадках через економічні проблеми погіршився.

На жаль, науково-технічний потенціал України майже не використовується в економічній діяльності. Це підтверджується зниженням інноваційної активності українських підприємств (у 2000 р. 18 % підприємств займалися інноваціями, у 2007 р. - лише 14,2 %; у 2000 р. інновації впроваджувало 1491 промислове підприємство, у 2007 р. - 999 підприємств) [4, с. 242]. Навіть серед інноваційно активних підприємств тільки незначна частина виконує внутрішні науково-дослідні розробки (у 2007 р. таких було 285 серед 1472 інноваційно активних підприємств, або 19,3 %), а більша їх частина займається придбанням машин, обладнання й програмного забезпечення. Відображається ця особливість і в структурі інноваційних витрат. Так, у 2007 р. загальний обсяг інноваційних витрат в Україні становив 10,821 млрд грн, із них витрати на внутрішні науково-дослідні розробки - 793,551 млн грн (7,3 %), на придбання машин, обладнання й програмного забезпечення - 7,441 млрд грн (68,8 %) [3, с. 384]. Такий шлях розвитку хоч і забезпечує технологічну модернізацію економіки, проте містить певні загрози в перспективі: збереження залежності підприємств від інших виробників інноваційної продукції, недостатня підтримка власних науково-дослідних розробок, можливість забезпечення лише наздоганяючого типу розвитку.

Ринок венчурного капіталу України має свої особливості порівняно з іншими країнами, де цей ринок уже пройшов основні стадії розвитку. Венчурний капітал

інвестується переважно не в наукомісткі види економічної діяльності, а в будівництво і нерухомість, торгівлю, готельний і туристичний бізнес. Крім того, венчурний капітал в Україні інвестується переважно в розвиток компанії, а не в започаткування її діяльності. Відповідно до українського законодавства, учасниками венчурних фондів можуть бути лише юридичні особи, а в розвинених країнах поширена успішна практика участі у венчурних фондах фізичних осіб.

У високорозвинених країнах, де вже сформована постіндустріальна економіка, створюються принципово нові механізми фінансування науково-інноваційної діяльності. Більша частина обсягу фінансування фундаментальних і прикладних досліджень припадає на приватний, а не на суспільний сектор. З'являється значна кількість посередників, які здійснюють інвестиції у венчурний капітал: венчурні фонди, страхові компанії, пенсійні фонди. В Україні основну роль у фінансуванні науково-інноваційної діяльності продовжує відігравати суспільний сектор.

Розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт в Україні (табл. 1) свідчить про те, що найбільш вагомим джерелом фінансування залишається державний бюджет, а частка власних коштів підприємств - невисока. Так, у 2006 році фінансування з державного бюджету становило 39,1 %, а за рахунок власних коштів підприємств - 9 % від загального обсягу. Це підтверджує низький рівень участі приватного капіталу в інноваційній діяльності й не сприяє подальшому розвитку науки. Однак позитивною тенденцією є постійне зростання частки власних коштів підприємств у фінансуванні наукових та науково-технічних робіт (2,2 % у 1995 році й 9 % у 2006 році).

Таблиця 1. - Розподіл обсягу фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами фінансування в Україні*

Джерела фінансування	Обсяг фінансування наукових та науково-технічних робіт (у фактичних цінах), за роками							
	1995		2000		2005		2006	
	млн грн	% від заг. обсягу	млн грн	% від заг. обсягу	млн грн	% від заг. обсягу	млн грн	% від заг. обсягу
Усього	652	100,0 %	2046,3	100,0 %	5160,4	100,0 %	5164,4	100,0 %
Держбюджет	244,9	37,6 %	614,5	30,0 %	1711,2	33,2 %	2017,4	39,1 %
Власні кошти	14,6	2,2 %	61,3	3,0 %	338,5	6,6 %	462,7	9,0 %
Вітчизняні замовники	233,4	35,8 %	785,8	38,4 %	1680,1	32,6 %	1563,3	30,3 %
Іноземні замовники	101,9	15,6 %	477,1	23,3 %	1258	24,4 %	1000,9	19,4 %
Інші джерела	57,2	8,8 %	107,6	5,3 %	172,6	3,3 %	120,1	2,3 %

Одним із факторів розвитку організаційного капіталу є забезпеченість підприємств та організацій засобами обчислювальної техніки. В Україні вона постійно зростає. На початок 2000 р. на підприємствах України загалом нараховувалось 472,4 тис. персональних ЕОМ, 2005 р. - 1419,2 тис., 2007 р. - 2120,3 тис. Хоча цей показник лише наближено відображає забезпеченість обладнанням для обробки інформації й не характеризує якість цього обладнання, він свідчить про швидкий розвиток

інформаційних систем на підприємствах України.

Такі елементи організаційного капіталу, як організаційні структури та концепції розвитку підприємств важко піддаються кількісній оцінці. Однак сучасні тенденції дозволяють зробити висновок, що під впливом глобалізації українські підприємства все частіше використовують нові організаційні структури та концепції власного розвитку. Поступово впроваджуються мережеві форми організації роботи, що приходять на зміну традиційним ієрархічним формам, які в нових видах економічної діяльності не завжди ефективні. Сучасні концепції розвитку передбачають принципово нові взаємовідносини виробника і споживача, які спільно

* Складено та розраховано за даними "Статистичного щорічника України за 2007 рік"

створюють ціннісні характеристики продукції. Фактично споживач проникає до сфери управління виробника, що розширює мережу творців продукції й джерела інтелектуального капіталу, залученого у виробництво. Відповідно і стратегія підприємства часто прив'язується саме до споживачів, тому її пріоритетом є зростання частки у витратах певної групи споживачів. Змінюється й сутність конкуренції: по-перше джерелом конкурентних переваг є не матеріальні активи, а інтелектуальний капітал; по-друге, конкуренти водночас можуть бути і партнерами, а їхня діяльність сильно інтегрованою, тому традиційні методи конкурентної боротьби стають неактуальними.

Організаційний капітал на національному рівні виражений насамперед як національна інноваційна система, яка в Україні лише проходить етап становлення. В основному сформовані такі її підсистеми, як підсистема генерації знань; підсистема освіти, професійної підготовки та перепідготовки кадрів; підсистема інноваційної діяльності, виробництва, реалізації продукції та послуг. Продовжують формуватися інші підсистеми: підсистема технологічної, фінансової та інформаційної інфраструктури; підсистема управління та регулювання. Проте поки що на-

ціональна інноваційна система України не працює як єдина система.

Для оцінки організаційного капіталу була використана система показників на основі запропонованої нами його структури:

1) інфраструктурний капітал - кількість організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи в розрахунку на 1 млн населення (*показник-стимулятор*); фінансування інноваційної діяльності в розрахунку на 1 млн населення (*показник-стимулятор*);

2) інноваційний капітал - кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на 1 млн населення (*показник-стимулятор*); кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації в розрахунку на 1 млн населення (*показник-стимулятор*);

3) капітал інтелектуальної власності - кількість отриманих охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності в розрахунку на 1 млн населення (*показник-стимулятор*).

На основі первинних статистичних показників був розрахований індекс організаційного капіталу для всіх регіонів (табл. 2). Обчислення індексу організаційного капіталу дало можливість виявити сильні регіональні відмінності рівня розвитку організаційного капіталу.

Таблиця 2. - Індекс організаційного капіталу регіонів України, 2006 рік

Області (адміністративно-територіальні одиниці)	Індекси складових організаційного капіталу			Індекс організаційного капіталу	Ранг за індексом організаційного капіталу
	Інфраструктурний капітал	Інноваційний капітал	Капітал інтелектуальної власності		
Україна	0,282	0,186	0,445	0,289	
АР Крим	0,198	0,071	0,205	0,148	20
Вінницька	0,129	0,147	0,540	0,252	9
Волинська	0,095	0,027	0,101	0,069	26
Дніпропетровська	0,327	0,358	0,520	0,394	3
Донецька	0,514	0,206	0,514	0,388	4
Житомирська	0,072	0,149	0,014	0,087	25
Закарпатська	0,102	0,092	0,090	0,095	24
Запорізька	0,211	0,249	0,502	0,308	6
Івано-Франківська	0,123	0,144	0,257	0,169	18
Київська	0,146	0,174	0,153	0,159	19
Кіровоградська	0,083	0,194	0,279	0,184	17
Луганська	0,265	0,128	0,393	0,245	12
Львівська	0,261	0,184	0,341	0,252	10
Миколаївська	0,436	0,291	0,309	0,341	5
Одеська	0,252	0,148	0,483	0,275	7
Полтавська	0,219	0,213	0,410	0,270	8
Рівненська	0,108	0,051	0,167	0,101	23
Сумська	0,245	0,222	0,135	0,205	16
Тернопільська	0,086	0,154	0,425	0,209	14
Харківська	0,569	0,571	0,709	0,609	2
Херсонська	0,201	0,139	0,319	0,209	15
Хмельницька	0,013	0,030	0,168	0,063	27
Черкаська	0,185	0,110	0,159	0,147	21
Чернівецька	0,189	0,160	0,358	0,225	13
Чернігівська	0,222	0,086	0,049	0,118	22
м. Київ	0,840	0,978	0,934	0,923	1
м. Севастополь	0,285	0,237	0,232	0,250	11

Відповідно до розрахованого індексу організаційного капіталу регіони України можна поділити на 4 групи за рівнем розвитку організаційного капіталу:

- 1) високий - м. Київ, Харківська обл.;
- 2) середній - Дніпропетровська, Донецька, Миколаївська і Запорізька області;
- 3) нижче середнього - Одеська, Полтавська, Вінницька, Львівська, Луганська, Тернопільська, Чернівецька, Херсонська і Сумська області, м. Севастополь;
- 4) низький - Кіровоградська, Івано-Франківська, Київська, Черкаська, Чернігівська, Рівненська, Закарпатська, Житомирська, Волинська і Хмельницька області, АР Крим.

Отже, за рівнем розвитку організаційного капіталу сильно виділяються 2 лідери - м. Київ і Харківська обл. (хоча м. Київ помітно випереджає Харківську обл.). Оскільки високий показник Харківської області забезпечується за рахунок м. Харків, можна говорити про існування двох головних науково-інноваційних центрів України - Києва і Харкова. Серед інших регіонів найвищі показники спостерігаються в східних регіонах, а також у Миколаївській обл. Це зумовлено сильним домінуванням за такими показниками, як кількість організацій, що виконують наукові та науково-технічні роботи (в розрахунку на 1 млн населення); фінансування інноваційної діяльності (в розрахунку на одну особу); кількість виконаних наукових та науково-технічних робіт (в розрахунку на 1 млн населення). Місто Київ і Харківська область лідирують за всіма показниками, включеними до розрахунку індексу організаційного капіталу.

Розподіл регіонів за індексами інфраструктурного капіталу, інноваційного капіталу та капіталу інтелектуальної власності загалом відповідає розподілу за рівнем розвитку організаційного капіталу (за винятком Запорізької області, у якій досить низький індекс інфраструктурного капіталу, і Миколаївської області, у якій порівняно низький індекс капіталу інтелектуальної власності).

Необхідно зазначити, що рівень розвитку організаційного капіталу більшості регіонів України надто низький для забезпечення інноваційного розвитку економіки та підвищення якості життя населення. Це створює значні загрози для розвитку інтелектуального капіталу України.

Для оцінки рівня соціально-економічного розвитку регіону в нашому дослідженні доцільно використати тільки економічні показники. Соціальні та екологічні показники включені в категорію "якість життя". Тому ми пропонуємо таку систему показників соціально-економічного розвитку регіону:

- 1) валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу (*показник-стимулятор*);
- 2) інвестиції в основний капітал у розрахунку на одну особу (*показник-стимулятор*);
- 3) економічна активність населення, % населення у віці 15-70 років (*показник-стимулятор*).

Для розрахунку інтегрального показника якості життя населення ми обрали таку систему показників:

- 1) матеріальний добробут - витрати населення в розрахунку на одну особу (*показник-стимулятор*); забезпеченість населення житлом (*показник-стимулятор*);
- 2) охорона здоров'я - очікувана тривалість життя при народженні (*показник-стимулятор*);
- 3) освіта - частка населення з вищою освітою (*показник-стимулятор*);
- 4) суспільне середовище - кількість малих підприємств на 1 тис. населення як показник економічної свободи (*показник-стимулятор*); коефіцієнт зіткнення з корупцією (*показник-дестимулятор*);

5) екологічні умови - викиди шкідливих речовин в атмосферне повітря в розрахунку на 1 особу (*показник-дестимулятор*).

Організаційний капітал сильно впливає на рівень соціально-економічного розвитку регіонів України, що підтверджується високим коефіцієнтом кореляції між індексом організаційного капіталу та індексом рівня соціально-економічного розвитку регіонів - 0,788. В усіх випадках високим показником організаційного капіталу регіону відповідають високі показники рівня соціально-економічного розвитку. Це - м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Донецька, Миколаївська і Запорізька області. Місто Київ є лідером як за розвитком організаційного капіталу, так і за рівнем соціально-економічного розвитку. Серед регіонів із низьким і нижчим від середнього рівнем розвитку організаційного капіталу така відповідність слабо проявляється. Оскільки індекс організаційного капіталу в основному визначається показниками науково-інноваційної діяльності, можна зробити висновок про те, що сильний вплив науки на рівень соціально-економічного розвитку регіонів в Україні є вже не просто теоретичною конструкцією, а реальними тенденціями. Однак при цьому не слід забувати й про зворотній зв'язок: високий рівень соціально-економічного розвитку регіону позитивно впливає на стан науки та інноваційної діяльності.

Вплив організаційного капіталу на якість життя населення регіонів України простежити досить складно. Коефіцієнт кореляції між індексами організаційного капіталу та якості життя населення дорівнює 0,455, тому залежність між ними є нижчою від середньої. Високому рівню розвитку організаційного капіталу відповідає висока або середня якість життя населення у двох регіонах із високим рівнем розвитку організаційного капіталу - м. Києві і Харківській обл. Однак серед інших регіонів аналогічної відповідності немає. Наприклад, Дніпропетровська, Донецька і Миколаївська області посідають одні з перших місць за розвитком організаційного капіталу та останні місця за якістю життя населення. Можна виділити закономірність, що більша частина регіонів із низьким рівнем розвитку організаційного капіталу має й низьку або нижчу від середньої якість життя населення, однак тут достатньо винятків.

Серед складових якості життя населення організаційний капітал сильно впливає на освіту (коефіцієнт кореляції 0,749) і незначною мірою впливає на матеріальний добробут (коефіцієнт кореляції 0,312). Вплив на інші складові - охорону здоров'я, суспільне середовище та екологічні умови - практично відсутній.

Висновки

Обрана система статистичних показників дозволяє розрахувати інтегральний індекс організаційного капіталу, який урахує всі основні аспекти його функціонування.

Обчислення індексу організаційного капіталу дало можливість виявити сильні регіональні відмінності рівня розвитку організаційного капіталу. За рівнем його розвитку сильно виділяються 2 лідери - м. Київ і Харківська обл. (хоча м. Київ помітно випереджає Харківську обл.). На жаль, рівень розвитку організаційного капіталу більшості регіонів України - надто низький для забезпечення інноваційного розвитку економіки та підвищення якості життя населення. Це створює значні загрози для розвитку інтелектуального капіталу України.

Проведене дослідження дозволило виявити сильний вплив організаційного капіталу на рівень соціально-економічного розвитку регіонів України. В усіх випадках високим показникам організаційного капіталу регіону відповідають високі показники рівня соціально-

но-економічного розвитку. Вплив організаційного капіталу на якість життя населення регіонів близький до середнього.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Білогузов В. С. Наукові та організаційні основи інноваційної діяльності в регіоні: кадровий аспект / В. С. Білогузов, В. П. Соловійов [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.iee.org.ua/files/conf/conf_article42.pdf.

2. Россоха В. В. Інноваційні процеси економічного розвитку в контексті інституційного забезпечення / В. В. Россоха // Актуальні проблеми економіки. - 2006. - № 6. - С. 119-129.

3. Статистичний збірник "Регіони України", 2008. Частина II / Держкомстат України. - Київ, 2008. - 828 с.

4. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Держкомстат України. - К. : Вид-во "Консультант", 2008. - 572 с.

5. Федулова Л. І. Стан та проблеми України в контексті розвитку ринків високотехнологічних товарів та послуг / Л. І. Федулова // Наука та інновації. - 2009. - № 3. - С. 40-48.

V. Yanyshivskyj

ORGANIZATIONAL CAPITAL: MODERN DEVELOPMENT AND THE FORCING ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND LIFE STANDARDS FOR PEOPLE OF REGIONS OF UKRAINE

Estimation of organizational capital of regions of Ukraine on the basis of computation of integral indexes of organizational capital of regions is carried out. The groupment of regions of Ukraine after the level of development of organizational capital is conducted. Estimation of influencing of organizational capital on socio-economic development and life standards for people of regions is carried out, and it exposes the enough high level of this influencing.

Key words: organizational capital, intellectual capital, region, socio-economic development, quality of life.

© В. Янишівський

Надійшла до редакції 23.12.2009

УДК 331.101.3 : 330.46

ОЦІНКА МОТИВАЦІЇ ВИРОБНИЧОГО ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

ОЛЕКСАНДР УСАТЕНКО,

кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту організацій
Національного гірничого університету, м. Дніпропетровськ

ОЛЬГА РЯБЦЕВА,

молодший науковий співробітник кафедри менеджменту організацій
Національного гірничого університету, м. Дніпропетровськ

У статті розглянуто питання оцінки мотивації виробничого персоналу підприємства. Для такої оцінки пропонується використовувати показник мотивації. Виділені та обґрунтовані фактори, що формують мотивацію виробничого персоналу підприємства, запропонований математичний апарат для їх кількісної оцінки та графічна інтерпретація отриманих результатів.

Ключові слова: виробничий персонал, мотивація, валентність, очікування, фактори мотивації, апарат векторної алгебри.

Постановка проблеми. Основним завданням менеджменту є використання наявних на підприємстві ресурсів для досягнення оптимального результату. Ураховуючи те, що персонал підприємства також розглядається як один із найголовніших ресурсів, особливого значення набуває оптимізація управління людським капіталом підприємства. Однією з найголовніших характеристик персоналу є його мотивація. Управління цим показником має стратегічне значення для підприємства, оскільки загальноприйнятим є уявлення про наявність прямої залежності між рівнем

мотивації персоналу та ефективністю його праці.

У найбільш загальному розумінні мотивація - це процес спонукання кожного працівника й усіх членів колективу до активної діяльності для задоволення своїх потреб і для досягнення цілей організації. Під мотивацією виробничого персоналу розумітимемо стан, що визначає ступінь активності й спрямованості дій персоналу в конкретній ситуації. Мотив виступає як привід, причина, об'єктивна необхідність щось зробити, спонукання до якої-небудь дії.

Дослідження і публікації, у яких започаткова-

№ 1 (101) січень-лютий 2010 р.